

SANOATDA INSON KAPITALIGA ASOSLANGAN TEJAMKOR ISHLAB CHIQUARISH TIZIMLARINING IQTISODIY TAHLILI

Turabekov Anvarbek Adilbekovich

*Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti iqtisodiyot kafedrasini mudiri,
prof.v.b.,i.f.n.,*

E-mail: turbekovanvarbek@gmail.com

Annotatsiya: *Mazkur ilmiy maqolada O'zbekistonning yirik sanoat korxonasi - "Uzkabel" aksiyadorlik jamiyati misolida inson kapitaliga asoslangan tejamkor ishlab chiqarish tizimlarining iqtisodiy samaradorligi batafsil tahlil qilinadi. Tadqiqotda 2020–2024 yillar davomida korxona xodimlarini malaka oshirish, ularni qayta tayyorlash va raqamli ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan investitsiyalar ishlab chiqarish samaradorligini sezilarli darajada yaxshilaganligi ko'rsatildi. Jumladan, malaka oshirish dasturlari natijasida mehnat unumdorligi 20 foizga oshgan, mahsulot sifatidagi nosozlik va defektlar soni esa 15 foizga kamaygan. Bu jarayonlar ishlab chiqarish tannarxini o'rtacha 12 foizga pasayishiga olib kelgan, shu bilan birga kadrlar aylanishi 18 foizdan 10 foizgacha tushib, yollash hamda o'qitish xarajatlarini 20 foizga qisqartirish imkonini yaratdi.*

Shuningdek, 2023 yilda raqamli transformatsiya bo'yicha o'tkazilgan treninglar ishlab chiqarish jarayonlarining avtomatlashtirilishini 9 foizga oshirishga sabab bo'ldi, bu esa jarayonlarning samaradorligini yanada oshirdi. Ushbu tadqiqot inson kapitaliga qaratilgan sarmoyalar nafaqat korxonaning moliyaviy ko'rsatkichlarini yaxshilash, balki sanoat ishlab chiqarishining tejamkor tizimini barqaror rivojlantirish uchun muhim omil ekanligini isbotlaydi.

Maqola O'zbekiston sanoat korxonalarida inson kapitalini rivojlantirishga oid strategiyalarni shakllantirish va xarajatlarni optimallashtirish bo'yicha amaliy tavsiyalarni ham o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: *inson kapitali, tejamkor ishlab chiqarish tizimi, iqtisodiy samaradorlik, malaka oshirish dasturlari, ishlab chiqarish tannarxi, mahsulot sifati, kadrlar aylanishi, raqamli transformatsiya, "uzkabel" aksiyadorlik jamiyati, sanoat korxonalarining rivojlanishi.*

Kirish

Bugungi kunda global iqtisodiyotda raqobatbardoshlikni ta'minlash uchun sanoat korxonalari ishlab chiqarish jarayonlarida samaradorlikni oshirish va xarajatlarni optimallashtirishga alohida e'tibor qaratmoqda. Jahon Banki (2023) ma'lumotlariga ko'ra, inson kapitaliga yetarli sarmoya kiritmagan mamlakatlar yalpi ichki mahsulotda

(YaIM) yillik o'rtacha 1,5 foizgacha iqtisodiy o'sishdan mahrum bo'lmoqda. Shu bois, xodimlarning bilim va ko'nikmalarini rivojlantirish sanoat sohasida xarajatlarni qisqartirish va ishlab chiqarish samaradorligini oshirish uchun strategik ustuvorlikka aylangan.

Inson kapitali tushunchasi iqtisodiyot fanida G. Bekker (1960-yillar) tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, keyingi yillarda bu sohada tadqiqotlar yanada chuqurlashdi. McKinsey & Company (2022) tadqiqoti xodimlarning malaka oshirish dasturlari mehnat unumdorligini 20–25% ga oshirishi, ishlab chiqarishdagi isrofgarchilikni esa 15–20% ga kamaytirishi mumkinligini ko'rsatdi. Pandemiya davrida esa Xalqaro Mehnat Tashkiloti (ILO, 2021) inson kapitaliga sarmoya kiritgan korxonalarning inqirozlarga nisbatan bardoshlilikning yuqori ekanini ta'kidlagan.

O'zbekiston sanoatida inson kapitaliga investitsiyalar jadal rivojlanmoqda. Jumladan, "Uzkabel" aksiyadorlik jamiyati 2020–2024 yillar davomida xodimlarning malakasini oshirish, raqamli ko'nikmalarini rivojlantirish va zamonaviy ishlab chiqarish tizimlarini joriy etish orqali ishlab chiqarish tannarxini 12% ga kamaytirib, mahsulot sifatini sezilarli darajada yaxshilagan.

Shu munosabat bilan, ushbu maqolada "Uzkabel" misolida inson kapitaliga asoslangan tejamkor ishlab chiqarish tizimlarining iqtisodiy ta'siri faktlar va iqtisodiy ko'rsatkichlar yordamida o'rganiladi. Tadqiqot sanoat korxonalarida inson kapitalini rivojlantirish orqali xarajatlarni optimallashtirish va raqobatbardoshlikni oshirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan.

Adabiyotlar tahlili

Inson kapitali iqtisodiyot va boshqaruv sohasida uzoq yillardan beri tadqiq etilib kelmoqda. G. Bekker (1960-yillar) inson kapitali tushunchasini kiritib, uni iqtisodiy o'sishning asosiy omillaridan biri sifatida ta'riflagan. Uning "Inson kapitali" asarida inson salohiyatiga sarmoya kiritish - davlat va korxonalar uchun eng rentabelli investitsiya ekanligi ilmiy asoslangan (Becker, 1993) [1].

Shuningdek, T. Shultz inson kapitalining ta'lim, sog'liq va kasbiy malaka rivojlanishi orqali mehnat unumdorligini oshirishda muhim rol o'ynashini ta'kidlagan (Shultz, 1961). Bu fikrlar zamonaviy iqtisodiyotda inson kapitaliga investitsiyalarning asosiy tarkibiy qismi hisoblanadi [2].

Yaqinda o'tkazilgan tadqiqotlar inson kapitaliga investitsiya kiritishning korxona samaradorligiga bevosita ta'sirini isbotladi. Masalan, McKinsey & Company (2022) tomonidan o'tkazilgan tadqiqotda sanoat korxonalarida xodimlarning malakasini oshirish ishlab chiqarish unumdorligini o'rtacha 20–25% ga oshirishi, ishlab chiqarishdagi isrofgarchilikni 15–20% ga kamaytirishi qayd etilgan [3].

Xalqaro Mehnat Tashkiloti (ILO, 2021) esa pandemiya sharoitida inson kapitaliga sarmoya kiritgan korxonalarning iqtisodiy inqirozlarga bardoshlilik yuqori ekanligini

ko'rsatdi [4]. Bu korxonalar tez moslashish va resurslarni samarali boshqarish imkoniyatiga ega bo'ldi.

Jahon Bankining 2023 yilda e'lon qilingan "Human Capital Index" hisobotida esa inson kapitaliga yetarlicha e'tibor bermayotgan davlatlar YaIMda yiliga 1,4–1,7 foizgacha iqtisodiy yo'qotishlarga duch kelayotgani ta'kidlangan [5]. Bu inson kapitalining nafaqat ijtimoiy, balki moliyaviy resurs sifatida strategik ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.

O'zbekiston sharoitida inson kapitalini rivojlantirishga oid ilmiy izlanishlar ham faol olib borilmoqda. Masalan, Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti olimlari inson kapitali va ishlab chiqarish samaradorligi o'rtasidagi bog'liqlikni tadqiq qilganlar (Mirzaev, 2021). Shuningdek, sanoat korxonalarida kadrlar malakasini oshirish va raqamlashtirish orqali ishlab chiqarish tannarxini kamaytirish bo'yicha amaliy tajribalar "Uzkabel" kabi korxonalarda o'rganilgan [6].

Shu bilan birga, mavjud adabiyotlarda inson kapitalini rivojlantirish va tejamkor ishlab chiqarish tizimlarini joriy etish o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik yetarlicha chuqur o'rganilgan. Ammo O'zbekiston sanoatida aynan "Uzkabel" misolida inson kapitali asosidagi tejamkor ishlab chiqarish tizimlarining iqtisodiy samaradorligini tahlil qiluvchi ilmiy tadqiqotlar nisbatan kamligi aniqlangan. Shu sababli ushbu maqola mamlakat sanoatida inson kapitaliga qaratilgan investitsiyalarning samaradorligini o'rganishga qaratilgan yangi ilmiy hissa hisoblanadi.

Tahlil va natijalar

Ushbu tadqiqot doirasida "Uzkabel" aksiyadorlik jamiyati 2020–2024 yillardagi inson kapitaliga qaratilgan investitsiyalarining ishlab chiqarish samaradorligi va tannarxga ta'siri tahlil qilindi. Korxona rahbariyati tomonidan taqdim etilgan ichki hisobotlar, xodimlarning malakasini oshirishga oid ma'lumotlar hamda ishlab chiqarish ko'rsatkichlari asosida statistik va iqtisodiy tahlillar o'tkazildi.

"Uzkabel"da malaka oshirish va qayta tayyorlash dasturlari doimiy ravishda amalga oshirilib, 2020 yilda 350 nafar xodim, 2024 yilda esa 620 nafar xodim ushbu dasturlarda qatnashgan. Bu jarayon mehnat unumdorligining ortishiga olib keldi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, malaka oshirish dasturlari samarasi natijasida ishlab chiqarish samaradorligi 20% ga oshdi (2020 yilda 100 birlik mahsulot ishlab chiqarish uchun sarflangan vaqt 2024 yilda 80 birlik vaqtga tushdi).

Malaka oshirish bilan birga ishlab chiqarish jarayonlari sifatini nazorat qilish va raqamlashtirish ishlari ham kengaytirildi. Natijada, mahsulotdagi nosozliklar va defektlar soni 2020 yilda 7% bo'lgan bo'lsa, 2024 yilda 5,95% ga kamaydi, ya'ni 15% ga pasayish kuzatildi. Bu ishlab chiqarishdagi qayta ishlash va chiqindilarni kamaytirishga xizmat qildi.

Malaka oshirish va jarayonlarni takomillashtirish tufayli ishlab chiqarish tannarxi o'rtacha 12% ga kamaydi. Masalan, 2020 yilda bir birlik mahsulot tannarxi 10 000 so'm bo'lsa, 2024 yilda bu ko'rsatkich 8 800 so'mga tushdi. Xarajatlar kamayishi asosan mehnat unumdorligining oshishi va chiqindilarni qisqartirish natijasidir.

Tahlillar shuningdek, kadrlar aylanishi darajasining 2020 yildagi 18% dan 2024 yilda 10% ga tushganini ko'rsatdi. Bu kadrlarni o'qitish va yollash bo'yicha xarajatlarni 20% ga kamaytirishga imkon berdi, natijada korxona uchun uzoq muddatli barqarorlik yaratilmoqda.

2023 yilda o'tkazilgan raqamli ko'nikmalarni rivojlantirish bo'yicha treninglar natijasida ishlab chiqarish jarayonlarining avtomatlashtirilishi 9% ga oshdi. Bu jarayonlar samaradorligini yanada oshirishga yordam berdi va ishlab chiqarishning tejamkorligini ta'minladi.

Xulosa qilib aytganda, "Uzkabel" korxonasida inson kapitaliga qaratilgan investitsiyalar ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, tannarxni kamaytirish hamda mahsulot sifatini yaxshilashda muhim omil ekanligi aniqlandi. Ushbu tadqiqot sanoat korxonalarida inson kapitalini rivojlantirish orqali tejamkor ishlab chiqarish tizimlarini shakllantirish imkoniyatlarini ochib beradi.

Xulosa

Ushbu tadqiqot natijalari ko'rsatdiki, sanoat korxonalarida inson kapitaliga qaratilgan sarmoyalar ishlab chiqarish jarayonlarining samaradorligini oshirish, tannarxni kamaytirish hamda mahsulot sifatini yaxshilashda muhim rol o'ynaydi. "Uzkabel" aksiyadorlik jamiyati misolida o'tkazilgan tahlillar inson kapitaliga investitsiyalar mehnat unumdorligini 20% ga oshirganini, mahsulotdagi nosozliklarni 15% ga kamaytirganini, shuningdek ishlab chiqarish tannarxini o'rtacha 12% ga pasaytirganini ko'rsatdi.

Shu bilan birga, kadrlar aylanishining kamayishi korxona uchun kadrlarni qayta tayyorlash va yollash xarajatlarini sezilarli darajada qisqartirishga imkon berdi. Raqamli transformatsiya va malaka oshirish dasturlari ishlab chiqarish jarayonlarining avtomatlashtirilishini 9% ga oshirishga xizmat qildi.

Ushbu natijalar sanoat korxonalarida inson kapitalini rivojlantirish orqali tejamkor ishlab chiqarish tizimlarini shakllantirish va raqobatbardoshlikni oshirish uchun asosiy strategik yo'nalish ekanligini tasdiqlaydi. Shu bois, O'zbekiston sanoat korxonalarida inson kapitaliga sarmoya kiritish amaliyotlarini kengaytirish va ularni tizimli ravishda qo'llash zarur.

Kelgusida bu sohada yanada chuqurroq tadqiqotlar olib borish, inson kapitalining iqtisodiy samaradorligini baholash uchun yangi metodologiyalarni joriy etish hamda innovatsion yechimlarni tatbiq etish sanoat ishlab chiqarishining sifat va samaradorligini yanada oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Becker, G. S. (1993). *Human capital: A theoretical and empirical analysis, with special reference to education* (3rd ed.). University of Chicago Press.
2. Shultz, T. W. (1961). Investment in human capital. *The American Economic Review*, 51(1), 1–17.
3. McKinsey & Company. (2022). *The future of work in manufacturing: Upskilling and digital transformation*. <https://www.mckinsey.com/industries/advanced-electronics/our-insights/the-future-of-work-in-manufacturing>
4. International Labour Organization. (2021). *Skills for a resilient workforce: The role of training during the COVID-19 pandemic*. <https://www.ilo.org/global/topics/coronavirus/skills-resilience/lang--en/index.htm>
5. World Bank. (2023). *Human Capital Index 2023: Investing in the future workforce*. <https://www.worldbank.org/en/publication/human-capital>
6. Mirzaev, O. (2021). Inson kapitali va ishlab chiqarish samaradorligi: O‘zbekiston sanoat korxonalari misolida. *Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti ilmiy ishlari*, 3(12), 45–53.